

УДК 81'42:81'272

ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ДИСКУРСУ В СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

Добровольська М. Б.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено аналізу різноманітних підходів до трактування поняття «дискурс» у сучасних лінгвістичних студіях. З'ясовано, що дефініції дискурсу децю різняться, проте вони не суперечать одна одній, а лише доповнюють набуті знання. Визначено, що дискурс є комунікативним актом, процесом спілкування між людьми та механізмом відображення їхньої свідомості.

Ключові слова: дискурс, текст, комунікативне явище.

Dobrovol'ska M. B. The approaches to the interpretation of discourse in modern linguistic studios. The article is dedicated to the analysis of various approaches to the interpretation of the concept "discourse" in modern linguistic studios. The definition of discourse varies but they do not contradict each other, they only supplement the acquired knowledge. Recently, the term "discourse" is most often used in the linguistic sphere. It is connected with the absence of a clear and universally recognized definition of discourse that includes all cases of its use. At present time linguistics considers discourse as the most important form of everyday human life practice and defines it as a complex communicative phenomenon that includes, besides the text, extralinguistic factors (knowledge of the world, opinions, aims, purposes of the addressee) necessary for understanding the text. The definition of the term "discourse" has considerable difficulties because it was in demand within a range of scientific disciplines, such as linguistics, anthropology, ethnography, sociology, sociolinguistics, philosophy, psycholinguistics, cognitive psychology and some others. And naturally that the polysemy of the term "discourse" and its use in various fields of humanitarian knowledge give rise to different approaches to the interpretation of the meaning and essence of the given term. Nevertheless, it can be said that due to the efforts of scientists of different areas the theory of discourse is taken the form of an independent inter-disciplinary area reflecting the general tendency towards integration in the development of modern science.

Key words: discourse, text, communicative phenomenon.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Поняття «дискурс» упродовж останніх років усе частіше використовується в лінгвістичній науці. Проте досі немає чіткого та загальноприйнятого визначення цього явища, яке б адекватно відображало та узагальнювало його багатоаспектність. Під сучасну пору дискурс постає важливою та невідмінною формою комунікації в суспільстві, що містить в собі не тільки текст, а також екстралінгвістичні фактори, серед яких певний життєвий досвід, власні цілі, судження та погляди на події, що відбуваються навкруги. Водночас поняття «дискурс» активно використовується й в інших науках, зокрема філософії, психології, антропології, соціології, літературознавстві тощо. Дискурс – це суперечливий та складний рівень мовної системи, який потребує ще більш досконалого вивчення, що й зумовило актуальність пропонованої студії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискурс досліджували як вітчизняні, так і закордонні науковці. Так, В. О. Ковчак вивчав дискурс як систему комунікативних зв'язків [1]; І. Р. Корольов простежив мовленнєву поведінку суспільства в комунікативних ситуаціях різних типів дискурсу [2]; О. І. Мигoliniнець-Шовак запропонувала типологію дискурсу залежно від виду комунікативної ситуації [8]; Ю. П. Маслова розглянула дискурс як комунікативно-прагматичний зразок комунікативної поведінки [7]; В. М. Солощенко зазначила, що дискурс є поліаспектним явищем [11]; І. А. Лівичька дослідила концепцію дискурсу як лінгвістичного та літературознавчого поняття [5]; К. С. Серажим обґрунтувала дискурс як соціолінгвальний феномен [10]; Л. В. Селез-

ньова проаналізувала співвідношення понять «текст» та «дискурс» [9].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – дослідити поняття «дискурс» та визначити його роль у сучасній лінгвістиці. Завданням дослідження є систематизація та характеристика сучасних підходів до інтерпретації поняття дискурсу, а також виявлення спільних та відмінних рис у його тлумаченні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. О. Ковчак зазначає, що з лінгвістичного погляду дискурс не є ізольованою текстовою або діалогічною структурою, а складним комунікативним явищем, яке включає суспільний контекст, що дає уявлення і про учасників комунікації, і про процеси відтворення й сприйняття повідомлень. До дискурсу можна віднести усі висловлювання і тексти, які мають сенс і певний ефект впливу на світ, або ж це ланцюг певним чином регульованих висловлювань, які мають зв'язність і деяку силу впливу, чи правила і структури, які визначають появу певних висловлювань і текстів. Дискурс є тим, що виражає себе в актуалізованих мовних стратегіях. У дискурсі втілено сферу суспільної взаємодії (інтерації), опосередкованої засобами мови, і тому дискурс виступає як суспільно організована мережа комунікативних зв'язків [1, 206]. Поділяючи цю думку, зазначмо, що дискурс – це не просто текст або набір речень, а змістовно наповнений комунікативний акт, учасники якого роблять певний внесок у процес комунікації, адже володіють певними уявленнями про світ та мають власний досвід. Дискурс постає процесом обміну та отримання інформації.

На думку І. Р. Корольова, у широкому розумінні, дискурс – це складне комунікативне явище, усна мовленнєва дія, що враховує соціальний контекст і дає відомості про учасників комунікації та їхні характеристики. У вузькому розумінні, дискурс – це зв'язна послідовність мовних одиниць, створювана мовцем для слухача в певний час, у певному місці, з певною метою [2, 290–291].

О. І. Мигoliniнець-Шовак наголошує, що дискурс це – мовлення, процес мовленнєвої діяльності; спосіб говоріння. Це багатозначний термін низки гуманітарних наук, предмет яких прямо або опосередковано передбачає вивчення функціонування мови. Серед них лінгвістика, літературознавство, семіотика, соціологія, філософія, етнологія, антропологія та ін. Чіткого та загальноприйнятого визначення «дискурсу», яке охоплює всі випадки його вживання, не існує, й не виключено, що саме це сприяло тій широкій популярності, яку цей термін здобув за останні десятиріччя. Залежність дискурсу не лише від змісту висловлювань і текстів, а й від методології, методики його реалізації і сфери впливу виводить дискурс за межі суто лінгвістичних теорій [8, 62]. Т. В. Куліш переконує, що дискурс передбачає розгляд тексту як комунікативної події, тобто в його динамічному аспекті. Дискурс становить сукупність тематично пов'язаних текстів, які функціонують в єдиному когнітивному просторі [4, 6]. Проаналізувавши думки цих дослідників, висновуємо, що дискурс можна інтерпретувати як сукупність мовних одиниць для вираження своєї думки та взаємодії зі слухачем, а також комунікативний процес, який надає інформацію про учасників спілкування. Поняття дискурсу використовується не тільки в лінгвістиці, а також у багатьох інших науках, що свідчить про багатогранність цього явища.

Ю. П. Маслова вважає, що сьогодні дискурс найчастіше визначають як складну єдність мовної практики й екстралінгвістичних факторів (значима поведінка, маніфестована доступними чуттєвому сприйняттю формами), необхідних для розуміння тексту, тобто дають уявлення про учасників комунікації, їхні установки та цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення. Дискурс – це лише один із рівнів складної ієрархічної системи тексту, його невід'ємна підсистема, що, взаємодіючи з двома іншими підсистемами (макрознаком і комунікантом), надає тексту цілісності. На сучасному етапі дискурс як соціокультурний феномен став полівекторним за своїми виявами, складнішим за змістом і структурою побудови, тому відповідно й має семіотичний, логіко-семантичний, риторичний, психологічний, філософський та лінгвістичний аспекти вивчення. Дискурс у певному соціокультурному середовищі постає як певна взаємодія мислення та мови, що реалізується в мовленнєвому акті суб'єктів комунікації, які експлікують свої інтелектуальні можливості [7, 69]. Саме тому дискурс – це не тільки процес спілкування, а також процес мислення та використання своїх розумових та інтелектуальних можливостей.

На думку І. А. Лівичької, поняття «дискурс» характеризується параметрами завершеності, цільності, зв'язності; дискурс в літературознавстві розглядають одночасно як процес (в ширшому розумінні з урахуванням взаємовпливів соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-ситуативних факторів) і як

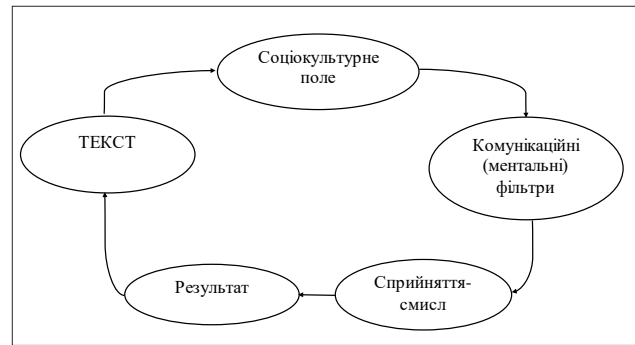

Рис. 1. Схема дискурсу

результат, представлений у вигляді фіксованого тексту [5, 257–259].

Н. Б. Мантуло представляє дискурс як когнітивну модель соціокультурного поля, що завдає рамки комунікаційної взаємодії. Дискурс як процес створення та сприйняття тексту в умовах соціокультурного поля подано у вигляді схеми (Рис. 1.) [6, 85].

О. Л. Щербакова під дискурсом розуміє текст в нерозривному зв'язку із ситуативним контекстом: у сукупності із соціальними, культурно-історичними, ідеологічними, психологічними та іншими факторами, що обумовлює особливу впорядкованість мовних одиниць різного рівня при втіленні в тексті. Дискурс характеризує комунікативний процес, що приводить до утворення певної формальної структури – тексту. Оскільки дискурс є достатньо емнісним та глобальним поняттям, він буде й далі залишатися у фокусі дослідницьких інтересів сучасної лінгвістики, збагачуючись додатковими інтерпретаційними нюансами, але зберігаючи свій тісний і безпосередній зв'язок з таким класичним мовним феноменом, як «текст» [14, 296]. Але саме дискурс постає тим процесом, який передає інформацію, збагачену емоціями, власною оцінкою та життєвим досвідом.

В. Е. Чернявська згадує про існування трьох різних дослідницьких традицій і національних шкіл вивчення дискурсу: англо-американської, французької, німецько-австрійської. Згідно з англо-американською лінгвістичною традицією, дискурс – це зв'язна мова (connected speech), при цьому дискурс отожднюється з діалогом. З позиції германо-австрійської школи лінгвістики тексту, термін «дискурс» використовується для позначення сукупності тематично співвіднесених текстів. Зміст (тема) дискурсу розкривається не одним окремим текстом, а інтертекстуально, в комплексній взаємодії багатьох окремих текстів. У такому ракурсі дискурс становить комплексний взаємозв'язок багатьох текстів (типів тексту), що функціонують у межах тієї самої комунікативної сфери. Особливе теоретичне наповнення та історичне звучання отримала французька школа дискурсивного аналізу. У Франції аналіз дискурсу як самостійний напрям виник у 60-і рр. ХХ ст. і спочатку розвивався як інтегративне вчення, що з'єднує історичні, філософські, психоаналітичні і наприкінці лінгвістичні уявлення про дискурс [13, 136–145].

Л. В. Селезньова вважає, що дискурс можна охарактеризувати як цілісне комунікативне явище, спрямоване на утворення тексту з урахуванням комунікативно-прагматичних установок і відповідно до принципу діалогічної

єдності. Таке розуміння дискурсу передбачає сприйняття тексту як системи, у якій реалізуються комунікативно прагматичні установки: 1) установка на адресанта, тобто в тексті проявляються інтенції автора тексту; 2) установка на адресата, тобто в тексті враховуються по можливості очікування слухача (читача), тієї цільової аудиторії, для якої призначений текст; 3) установка на систему мови, за допомогою якого складено текст; 4) установка на сам текст, тобто на ту форму і стиль, у якій переданий текст (письмова – усна форма, офіційний – неофіційний стиль і т.д.); 5) установка на дійсність, тобто на подію, яка вплинула на написання тексту [9, 72–73]. А. К. Хурматулін стверджує, що дискурс на відміну від тексту підкреслює динамічний характер спілкування, який розгортається в часі. Дискурс вмикає одразу два компонента: динамічний процес мовної діяльності, вписаної в її соціальний контекст, і її результат (тобто текст) [12, 36]. Дійсно, дискурс – це динамічне явище, що вимагає активної участі адресанта та адресата.

Термін «дискурс» використовується в різних значеннях, зокрема асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний вербальний, невербальний, дискурс мовчання); комунікацією в межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний), виявом правил спілкування, способом викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний). Дискурс визначають також як носій різних типів інформації в комунікації: раціональної, духовної віри, світобачення, поривань). У багатьох текстах дискурс сприймається як вияв культурної комунікації, етнокультурних, культурно-історичних особливостей комунікації. Соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації ототожнюються

з типами дискурсу. Поняття дискурсу часто асоціюється з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою, характеристиками мовлення окремої людини чи груп людей. Дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву, відбувається в межах конкретного каналу спілкування; синтез когнітивних, мовних і позамовних чинників, детермінованих конкретним колом «форм життя», залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів. Дискурс можна вважати одночасно живим процесом спілкування і найзагальнішою категорією міжособистісної інтеракції [3, 14–15]. Отже, дискурс є досить складним багатограним процесом, що залежить від цілей комунікації та її учасників, зовнішніх чинників та тематики спілкування.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Розгляд різних інтерпретацій дискурсу дає змогу дійти висновку, що науковці одноставно щодо дискурсу як складного комунікативного процесу, який відбувається між адресантом і адресатом у певному місці, часі та просторі. Дискурс обов'язково несе в собі якусь мету, цілі, завдання, має логічне завершення та здійснює певний вплив на читача. На процес дискурсу впливає тематика спілкування, досвід та знання комунікантів про навколишній світ. Незважаючи на те, що існує велика кількість поглядів та визначень дискурсу, все ж таки дуже важко виділити щось кардинально різне у тлумаченні цього поняття. Дефініції різняться тільки масштабом погляду на це явище.

Позаяк дискурс є складним та багатоаспектним поняттям, він завжди становитиме інтерес для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковчак В. О. Дискурс як чинник суспільного здійснення людини / В. О. Ковчак // Гілея : [наук. вісник]. – 2015. – Вип. 97. – С. 203–207.
2. Корольов І. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія / Ігор Корольов // *Studia linguistica*. – 2012. – Вип. 6 (2). – С. 285–305.
3. Кубко В. П. Документна лінгвістика. Конспект лекцій для студентів спеціальності 7.020105 – документознавство та інформаційна діяльність денної та заочної форм навчання / В. П. Кубко. – Одеса : Наука і техніка, 2006. – 92 с.
4. Куліш Т. В. Параноальна риторика в американському політичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Куліш. – Київ, 2017. – 20 с.
5. Лівичка І. Дискурс як елемент літературознавчої метамови / Інна Лівичка // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 255–259.
6. Мантуло Н. Б. Текст і дискурс у комунікаціях Паблік Рилейшнз / Н. Б. Мантуло // Держава та регіони. Сер. : Гуманітарні науки. – 2012. – № 4. – С. 84–88.
7. Маслова Ю. П. Проблема трактування дискурсу в сучасній лінгвістиці / Ю. П. Маслова // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна. – 2012. – Вип. 31. – С. 67–70.
8. Миголинець-Шовак О. До поняття дискурсу в сучасній лінгвістиці / Оксана Миголинець-Шовак, Наталія Петій // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2014. – Вип. 19. – С. 62–65.
9. Селезнева Л. В. К вопросу о соотношении текста и дискурса / Л. В. Селезнева // Вестник СВФУ. – 2014. – Т. 11. – № 5. – С. 67–75.
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. [На матеріалах сучасної газетної публіцистики] : [монографія] / К. С. Серажим. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
11. Солощенко В. М. Ретроспективний аналіз інтерпретації поняття «дискурс» (лінгвістичний аспект) / В. М. Солощенко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 35. – С. 359–361.
12. Хурматулін А. К. Понятие дискурса в современной лингвистике // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер.: Гуманит. науки. – 2009. – Т. 151. – Кн. 6. – С. 31–37.
13. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [учеб. пособие] / В. Е. Чернявская. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
14. Щербакова О. Л. Дискурс і текст як об'єкти лінгвістики / О. Л. Щербакова // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Кн. 2. – С. 294–297.